Mezi dvěma slunci

Československo ve střetu Moskvy a Pekingu o mezinárodní komunistické hnutí (1953–1962)

Daniela Kolenovská

Základ zahraniční politiky poválečného Československa byl položen na sklonku roku 1943 československo-sovětskou smlouvou o přátelství, vzájemné pomoci a spolupráci, kterou v Moskvě za přítomnosti Edvarda Beneše a Josifa Stalina podepsali vyslanec v Sovětském svazu Zdeněk Fierlinger a ministr zahraničí Vjačeslav Molotov. Praha se tradičně domnívala, že k zajištění existence českého (československého) státu potřebuje zahraniční podporu, a v nastalé válečné situaci spatřovala svého klíčového spojence v Moskvě. Komunistická strana Československa, jejíž dlouhodobá orientace na sovětský vzor byla tímto rozhodnutím legitimizována, poté definovala novým způsobem československé zájmy a svázala je – v situaci, kdy panovala společenská poptávka po záštitě proti „odvěké germánské hrozbě“, jak se to projevilo i ve vysídlení německých obyvatel, a na vlně konvenčního panslavismu¹ – se sovětskou ideou nadnárodní solidarity dělnictva. Po komunistickém převratu v únoru 1948 se proto pražská zahraniční politika snadno poddala ideologické marxisticko-leninské vizi rozdělení světa na dva vzájemně nesmiřitelné tábory, uzavřela se do informační blokády a vedle setrvání v úzkém spojenectví s Moskvou učinila státním zájmem i podporu nejrůznějších levicových hnutí v daleké cizině. Toto rozšíření jejích úkolů bylo vázáno na spojenecký systém definovaný Moskvou a sloužilo

1 Viz BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha, Prostor 2001, s. 244–247.

primárně jejím zájmům. Navzdory tomu, že související hospodářské a politické výsledky českoslovenští komunisté ve své době oceňovali, ideologicky motivovaná podpora zahraničních radikálů dlouhodobě přesahovala vnitřní možnosti Československa a dále prohlubovala jeho závislost na Sovětském svazu.

Viděno z druhé strany tohoto nerovného partnerství, Moskva si cenila především strategické polohy československého území, relativní hospodářské vyspělosti země a jejích tradičně širokých mezinárodních kontaktů. Odsud plynul její zájem kontrolovat československé finanční a produktové toky, zahraniční politiku a bezpečnostní složky. Také Československá lidová armáda byla budována nikoliv k obraně vlasti, ale k plnění společné strategie sovětského bloku.² Vzájemný vztah obou spojenců byl značně vychýlen ve prospěch Moskvy. V důsledku toho také v mezinárodním komunistickém hnutí Československo loajálně hájilo její politický primát a zprostředkovávalo jí informace, kontakty i obchod tam, kam sama z nejrůznějších důvodů nedosáhla. Ideologicky tento stav zdůvodňovalo heslo o mezinárodní dělbě práce mezi socialistickými státy. Geograficky nebylo využití Československa Moskvou omezeno, nejzřetelněji se však projevovalo ve vybraných státech Asie, Afriky a Latinské Ameriky v období rozpadu koloniálních impérií. Známým symbolem československé politiky v Africe se stal egyptsko-československo-sovětský smluvní trojúhelník o dodávkách zbraní ze září 1955.³ Praha přistoupila na plán, který politickým emancipačním hnutím v koloniálních zemích zajišťoval pomoc v úsilí o získání samostatného státu, aby jej pak hospodářská podpora přiměla rychle akceptovat „nezvratný historický proces“ ústící v socialismus a spojenectví se Sovětským svazem. Československo tomu přizpůsobilo své bilaterální vztahy i aktivity v mezinárodních organizacích. Konkurenční čínský plán pro národněosvobozenecká hnutí, který orientoval levicové radikály k nesmiřitelnému ozbrojenému boji proti buržoazii zahraniční i národní až do úplného vítězství revoluce, vnitřně československou politiku nekomplikoval, protože Praha ho zamítla již na přelomu padesátých a šedesátých let, v počátcích sovětsko-čínské roztržky. Jednalo se v tomto případě o zcela mimořádné střetnutí o budoucnost mezinárodního komunismu, a Moskva proto mobilizovala veškeré síly k podpoře vlastní pozice. Ve vztazích uvnitř sovětského bloku přitom vytvořila rozsáhlý rejstřík nástrojů, z nějž později volila v méně důležitých a méně vypjatých kontaktech s třetími zeměmi. Následující text srovnává dobové dokumenty československého ministerstva zahraničních věcí a Národního shromáždění s materiály z archivu Komunistické strany Československa (zejména z fondů předsednictva, respektive politbyra Ústředního výboru KSČ, jeho mezinárodního oddělení a fondu Antonína Novotného) a klade si za cíl zjistit, které sovětské

2 Viz BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – MINAŘÍK, Pavel – POVOLNÝ, Daniel – ŠACH, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: Květen 1955 – srpen 1968*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2008, s. 17.

3 Viz SIEBER, Karel – ZÍDEK, Petr: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2009, s. 54–59; LITTLE, Douglas: *The Cold War in the Middle East: Suez crisis to Camp David Accords*. In: LEFFLER, Melvyn P. – WESTAD, Odd Arne (ed.): *The Cold War*, sv. 2: *Crises and Détente*. Cambridge – New York, Cambridge University Press 2010, s. 305–326, zde s. 306 n.

nástroje a s jakým účinkem působily na československou zahraniční politiku, aby ji přiměly jednat v rozrůstajícím se střetnutí s Pekingem ve prospěch Moskvy.

KSČ v zahraniční politice po únoru 1948

Československo po roce 1948 přejalo spolu se sovětskou teorií mezinárodních vztahů také sovětskou strategii kombinování státní a stranické linie v mezinárodních stycích. Podobně jako v Moskvě – bez ohledu na to, kdo právě zastával úřad předsedy vlády nebo ministra zahraničí – to byly orgány komunistické strany, které analyzovaly podstatné informace a s pomocí rad nebo na základě instrukcí Sovětů pak zavazovaly ústavní činitele i nižší státní úředníky ke konkrétnímu jednání. Přísně regulovaly také práci zahraničních novinářů. Na přelomu padesátých a šedesátých let byl stranicko-státní rozhodovací mechanismus již ustálen a nejdůležitější funkce v oblastech klíčových pro svrchovanost státu zastávali lidé spojující stranické funkce se státními. Stranické prostředí jim poskytovalo strategické priority, státních funkcí využívali jako nástrojů k realizaci těchto priorit.

Jistota, jaké kroky odpovídají v daný moment průběžně upravované sovětské ideologii a strategii, ovšem nikdy nepanovala. Nepostradatelnou složkou mezinárodněpolitické aktivity KSČ byly proto styky se spřátelenými stranami a skupinami v zahraničí. Výlučná pozice příslušela nejpozději od bolševizace KSČ v roce 1929 Vsesvazové komunistické straně (bolševiků), respektive později Komunistické straně Sovětského svazu. Již předtím však byl její vliv podstatný, protože VKS(b) financovala a v Moskvě hostila Komunistickou internacionálu, jejíž třetí nejpočetnější národní sekcí byla právě KSČ. Díky antifašistické kampani ve třicátých letech vliv sovětských komunistů v mezinárodním komunistickém hnutí dále vzrostl, a když byla v roce 1943 Kominternu zrušena, převzali již zcela samozřejmě sami její agendu.⁴ Ze své kontroly pak byli ochotni, byť i jen formálně, vyjmout pouze její evropskou část, když na necelých deset let vytvořili v roce 1947 Informační byro komunistických a dělnických stran (Informbyro).

Konkrétní program, který národní potřeby rozšiřoval o zmíněné třídní zájmy, přecházel do československé zahraniční politiky právě cestou mezistranických kontaktů. Komunistická Praha přebírala aktuální výklad třídních priorit z Moskvy a změna plynoucí z Chruščovovy reinterpretace sovětské zahraničněpolitické strategie po smrti Stalina se do jejího jednání proto rychle promítla. Výsledky dvacátého sjezdu sovětských komunistů, který obrat strategie vůči některým státům zaštitil dílčí revizí ideologie, převzal Ústřední výbor KSČ ve své rezoluci z 30. března 1956. O dva týdny později potvrdil svůj souhlas s rozpuštěním Informbyra a v polovině června obhájil nové, v Moskvě vyhlášené zásady mezinárodní politiky na celostátní konferenci KSČ. Tyto kroky vyústily v prosazení zásad schválených Kremlem do československé zahraniční politiky během necelých šesti měsíců. V pondělí 30. července 1956

4 Viz REES, Tim – THORPE, Andrew (ed.): *International Communism and the Communist International 1919–1943*. Manchester, Manchester University Press 1998.

je jménem vlády prezentoval její předseda Viliam Široký před Národním shromážděním. Hned v úvodu odkázal na pronikavý význam dvacátého sjezdu KSSS a prohlásil, že mírové úsilí Sovětského svazu a jeho spojenců vedlo ke zmírnění mezinárodního napětí mezi státy s odlišným společenským zřízením. Připustil možnost jejich politického, hospodářského i kulturního sblížení a spektrum potenciálních československých partnerů rozšířil za hranice tábora socialismu, o státy vykonávající „aktivní mírovou politiku“. Jako konkrétní příklady již fungující spolupráce pak uvedl Afghánistán, Barmu, Egypt, Sýrii a další státy Středního a Blízkého východu, kterým sliboval pomoc při budování nezávislého národního hospodářství. Zmínil také neutrální Rakousko, dále Francii, Itálii a severské státy, neopomněl ale ani Velkou Británii a Spojené státy americké.⁵

Na přelomu padesátých a šedesátých let měl mezi československými politiky největší vliv na zahraniční politiku první tajemník Ústředního výboru KSČ a prezident republiky Antonín Novotný. Soustřeďoval ve svých rukou nejzávažnější informace a promyšleně získával podporu Moskvy. Jak ostatně upozornil Karel Kaplan, Novotného kariéra byla již před válkou svázána s komunistickou stranou; její prostředí velmi dobře znal a chybějící praxi v Kominterně dovedně nahrazoval kontakty se sovětskými diplomaty v Praze. Brzy po svém zvolení prvním tajemníkem v roce 1953 se zasloužil o systematizaci fungování celého stranického aparátu podle sovětského vzoru, do jeho rozhodování zavedl plány a přísnější pravidla. V rámci těchto změn si pro svou funkci vyhradil právo svolávat schůze politického byra Ústředního výboru KSČ, sestavovat jejich program a formulovat závěrečná usnesení.⁶ Na mimořádném setkání se sovětským vůdcem Nikitou Chruščovem, které se konalo v Bukurešti vpředvečer sovětského zásahu v Maďarsku na podzim 1956, Novotný sladil československou zahraničněpolitickou pozici se sovětskou v další důležité rovině, když nabídl k potlačení maďarské „kontrarevoluce“ československé jednotky. Ústřední výbor KSČ jeho postup dodatečně potvrdil a přihlásil se tak k Chruščovovým tezím o možnosti mírového soužití států s odlišnými systémy, ovšem v podobě revidované pod vlivem aktuálního krizového vývoje v Maďarsku a Egyptě. Byla-li světová rovnováha sil ohrožena, Praha souhlasila, aby politika nevměšování do vnitřních záležitostí cizích zemí pozbyla platnosti a k opětné stabilizaci i k upevnění spolupráce socialistických států byly nasazeny všechny prostředky včetně vojenských.⁷

5 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], Národní shromáždění Republiky československé 1954–1960, Stenoprotokoly, 11. schůze, 30.7.1956, Prohlášení vlády [cit. 2014-06-06]. Dostupné z: www.psp.cz/eknih/1954ns/stenoprot/011schuz/s011001.htm.

6 Viz KAPLAN, Karel: *Antonín Novotný: Vzestup a pád „lidového“ aparátčíka*. Brno, Barrister & Principal 2011, s. 83 n. a 91; *Národní archiv*, Praha (NA), fond (f.) Antonín Novotný II., karton (k.) 192, archivní jednotka (arch. j.) 110, Konzultace A. Novotného v Moskvě v září 1953.

7 Viz DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé*, sv. 1: *Válka a nukleární mír*. Praha, Karolinum 2004, s. 458; PICHOKA, Rudolf G.: *Sovetskij sojuz: Istorija vlasti. 1945–1991*. Moskva, RAGS 1998, s. 161–165; srv. NA, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 112, Beseda 1. tajemníka ÚV KSČ A. Novotného s L. M. Kaganovičem během jeho návštěvy Československa při příležitosti oslav 10. výročí osvobození a odhalení Stalinova pomníku na Letné, květen 1955.

Sjezdy Komunistické strany Československa byly příležitostí k upevnění jejich zahraničních kontaktů a současně odrážely jejich stav. Čínskou delegaci na 10. sjezd (ve dnech 11.–15. června 1954) vítal na ruzyňském letišti první náměstek předsedy vlády a člen politického sekretariátu ÚV KSČ generál Karol Bacílek, zatímco první tajemník strany Antonín Novotný provázel sovětského vůdce Nikitu Sergejeviče Chruščova. Ten později usedl na hlavní sjezdovou tribunu, čínský host se musel spokojit s místem po straně (foto Národní archiv, Praha, fond 1490)

Zjevně nikoli bez souvislosti se svým postojem k polským a maďarským událostem byl v následujícím roce 1957 Antonín Novotný s otevřenou podporou Chruščova zvolen československým prezidentem. Nejpozději od té doby se právě jeho poznámky na zasedáních vrcholného orgánu Komunistické strany Československa mezi ostatními archivními materiály jeví jako nejdůležitější pro formulaci pozice Prahy vůči ostatnímu světu. Svou loajalitu k Sovětskému svazu Novotný nikdy netajil a připouštěl, že ve spolupráci se sovětskými soudruhy zacházel vždy tak daleko, jak to podle něj situace československého lidu vyžadovala, a v politice proto neudělal bez Moskvy ani krok.⁸ Poválečné heslo „Se Sovětským svazem na věčné časy!“ zůstalo

⁸ Viz ČERNÝ, Rudolf: *Antonín Novotný: Vzpomínky prezidenta*. Česká Kamenice, PolArt 2008, s. 161.

v platnosti a bylo jen zpřesňováno: „Se Sovětským svazem do dalšího vítězného boje za mír, za socialismus, a nikdy jinak!“⁹

Nezanedbatelný rozměr oddanosti vrcholných československých komunistů vytvářela skutečnost, že názor sovětského protektora zpravidla determinoval rozdělení moci uvnitř KSČ. Novotného postavení se díky Chruščovovi stalo na čas neotřesitelným. Spolupracovníci mu důvěřovali natolik, že vyjížděl-li je zastupovat na setkání komunistických stran, předkládal jim sice svůj pečlivě propracovaný plán proslovů, získával však volnost k úpravám jejich obsahu podle situace na místě. Podobně volnou ruku měl při výběru členů delegací. Politbyro, respektive předsednictvo ÚV KSČ sice vybíralo nejdůležitější účastníky, Novotný je ovšem mohl podle vlastního uvážení doplnit. Jeho do značné míry výjimečné vnitrostranické postavení dokládá i širší kontext: zatímco delegáti jiných komunistických stran v případě nenadálého vývoje společného jednání telefonicky konzultovali situaci s dalšími vysokými činiteli doma, Novotný vystupoval sebejistě a stranickému vedení podával převážně pouze zpětně celkové zprávy. Kromě silného postavení Novotného v čele strany dokazují jeho zaznamenané řídke konzultace s Prahou během multilaterálních jednání ovšem také to, že vedení KSČ bylo na přelomu padesátých a šedesátých let – navzdory svému slabému přehledu o vnitřním dění v KSSS – o sovětském postupu na mezinárodní scéně nakonec dobře zpraveno a souhlasilo s ním. Na summitech komunistických stran se Novotný proto nemusel uchýlovat k obstrukcím a napomáhal rychlému průběhu jednání.¹⁰

Pokud jde o státní aparát, vedle premiéra Širokého byl klíčovou osobností pro diplomacii po celou Novotného éru ministr zahraničních věcí Václav David, dlouholetý příslušník KSČ a po tři roky i člen předsednictva jejího ústředního výboru. Ministerskou agendu ovládal prostřednictvím schůzí kolegia, které ho několikrát do měsíce informovalo o chodu resortu, nejdůležitějších poznatcích diplomatů a plnění stanovených cílů. Zápisy z jednání kolegia dokládají, že rozplánování dílčích úkolů měli na starosti Davidovi podřízení na ministerstvu, hlavní materiály však David předkládal vedení KSČ a teprve jeho usnesení definovalo cíle, jimiž se následně řídili diplomaté. Jestliže výjimečně vznikala zásadnější koncepce

9 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], Národní shromáždění Republiky československé 1954–1960, Stenoprotokoly, 11. schůze, 30.7.1956, Prohlášení vlády (viz pozn. 5).

10 NA, f. 1501 (Politické byro ÚV KSČ 1952–1964 – původní označení fondu 02/2 AÚV KSČ), k. 281, arch. j. 364/23, záznam ze 110. schůze politického byra ÚV KSČ 1.11.1960, usnesení k bodu „Návrh dopisu ÚV KS Číny“; *tamtéž*, f. Antonín Novotný II., k. 53, arch. j. 58, složka (sl.) 39, Vystoupení A. Novotného na poradách mezinárodního komunistického hnutí (mezinárodní situace, mírové soužití, situace v mezinárodním komunistickém hnutí a politika KS Číny, připomínky k otázce svolání porady, procedurální otázky), 1960; srv. *tamtéž*, sl. 38, Zpráva A. Novotného pro politické byro ÚV KSČ o poradách komunistických a dělnických stran v Bukurešti ve dnech 24.–26.6.1960; *tamtéž*, sl. 43, Usnesení politického byra ÚV KSČ o přípravě a svolání porady komunistických a dělnických stran, složení delegace; srv. *tamtéž*, sl. 46, Návrh projevu A. Novotného na poradě komunistických a dělnických stran v Moskvě, 31.10.1960; *tamtéž*, sl. 47, Průběžná a závěrečná zpráva delegace KSČ o průběhu porady komunistických a dělnických stran v Moskvě ve dnech 10.11.–1.12.1960.

Slavnostní shromáždění na Staroměstském náměstí v Praze po skončení 10. sjezdu KSČ 15. června 1954 bylo veřejnou oslavou spojenectví se Sověty. Na předsednické tribuně zprava prezident Antonín Zápotocký, první tajemník ÚV KSSS Nikita Sergejevič Chruščov, první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný a tajemnice moskevského výboru strany A. Furcevová. Zcela vlevo předseda Národního shromáždění Zdeněk Fierlinger (foto Národní archiv, fond 1490)

československých vztahů k nějakému regionu na ministerstvu zahraničních věcí, pak bylo obvyklé, že velvyslanci rozvíjeli svůj výklad k vývoji dané oblasti v diskusi se sovětskými diplomaty přímo na místě a finální znění koncepce poté bylo formulováno až po zevrubném prostudování v Moskvě, kam za svými protějšky vyjížděli ke konzultacím vedoucí příslušných teritoriálních odborů československého ministerstva zahraničí. Teprve tam bylo rozhodnuto, zdali program sestavený československými diplomaty zrcadlí „správně“ vývojové tendence regionu a využívá dostatečně všechny příležitosti, anebo zda vyžaduje doplnění. Takto například v srpnu 1956 nařídil Antonín Novotný, aby koncepce československé zahraniční politiky byla předložena stranickému vedení a vládě až po moskevské listopadové poradě, aby tak mohly být zapracovány sovětské zkušenosti.¹¹ Podle stejného klíče se v roce 1961 na seznamu československých priorit v Africe objevily země, s nimiž Sovětský svaz stihl již navázat diplomatické styky.¹² A podobně se v roce 1963 v československé

11 Tamtéž, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 114, Podklady pro jednání delegace v Moskvě (československá zahraniční politika), 1956.

12 Viz ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2007, s. 14 n.; srv. DAVIDSON, Apollon B.: *Afrika*

politice vůči zemím Latinské Ameriky ocitla v popředí Venezuela, dále úkol více vysvětlovat sovětskou politiku kubánskému vedení nebo závazek důsledněji bojovat proti zanášení „avanturistických“ čínských názorů do této oblasti. Finální dokument pochopitelně ihned putoval z Černínského paláce do Ústředního výboru KSČ.¹³

Komunistická strana přitom nebyla nikdy odkázána jen na československé diplomaty, stranické buňky na zahraničních zastupitelstvech Československa nebo rozvědky. Její vlastní mezinárodní oddělení získávalo informace po stranické linii – od zahraničních komunistických a dělnických stran, vlastních zaměstnanců vyslaných do ciziny nebo mimořádných zpravodajů Československé tiskové kanceláře a médií. Od roku 1961 vedlo pravidelné konzultace s podobným oddělením sovětské komunistické strany. Mimořádný vliv na diplomacii měl dlouholetý vedoucí mezinárodního oddělení Ústředního výboru KSČ a někdejší šéfredaktor *Rudého práva* Vladimír Koucký, který stranu často reprezentoval v zahraničí a doma jednak seznamoval stranické propagandisty s mezinárodními problémy, jednak připravoval pro stranické vedení podklady ke schválení komplexní československé strategie vůči konkrétním státům a regionům.¹⁴

Zatímco Moskva získávala detailní informace z Československa rychle a v obrovské šíři, opačným směrem přicházely spíše instrukce a cirkuláře usnesení sovětských politiků k vybraným záležitostem než zprávy. Často byly kódovány specifickým ideologickým jazykem a zvnějšku těžko čitelnými odkazy na sovětské reálie. Jak dané záležitosti chápat a řešit, záleželo na schopnostech a vůli československého politika, který sovětský názor v daný moment v Praze tlumočil; jeho vliv však mohla korigovat průběžná i zpětná kontrola, zda země socialistického tábora postupují v patřičném souladu, která se odehrávala prostřednictvím konzultací spřátelených stran. Příležitostí k tomu bylo bezpočet. Vedle oficiálních návštěv Nikity Chruščova (v letech 1954, 1957, 1962 a 1964) a náměstka předsedy sovětské vlády Lazara Kaganoviče (v roce 1955) v Československu a každoročních Novotného zájezdů do Moskvy je třeba zmínit i přímé telefonáty vedoucích sovětských představitelů Novotnému, jimiž býval rychle instruován v závažných momentech. Zpravidla několikrát do roka vyjížděla československá stranická delegace na sjezdy spřátelených stran a účastnila se souvisejících porad komunistických předáků. Další delegace mířily do zahraničí oslavit nejrůznější výročí spřátelených států a stran. Vedení KSČ pečlivě konzultovalo se sovětskými diplomaty a poradci v Praze. Novotný se také systematicky staral o to, aby každé podstatné změně v československé politice

i otěčestvennyje istoriki: K 50-letiju „Goda Afriki“. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 1 (2010), s. 44–47.

13 *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha (dále AMZV ČR), f. Porady kolegia ministra, kniha (kn.) 22, 25.10.1956. Viz také *tamtéž*, kn. 88, Záznam porady z 31.10.1963, Zpráva o průběhu a výsledcích konzultací o koncepci československé zahraniční politiky vůči zemím Latinské Ameriky mezi delegacemi ČSSR a SSSR, konaných ve dnech 4.–8. října 1963 na ministerstvu zahraničních věcí SSSR v Moskvě.

14 Viz např. *Německá otázka a hlavní problémy současné mezinárodní situace: Referát tajemníka ÚVK KSČ soudruha Vl. Kouckého na celostátním aktivu lektorů a propagandistů dne 7. září 1961 v Praze*. Praha, Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ 1961.

Pohled na hlavní tribunu 11. sjezdu KSČ (18.–21. června 1958). Druhý zleva vedoucí sovětské delegace, první tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Ukrajiny a člen ÚV KSSS Alexej Kiričenko, dále prezident a první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, předseda vlády Viliam Široký, náměstek předsedy vlády Jaromír Dolanský, vedoucí čínské delegace, člen politbyra Komunistické strany Číny a předseda Nejvyššího lidového soudu ČLR Tung Pi-wu a předseda Národního shromáždění Zdeněk Fierlinger (foto Národní archiv, fond 1491)

předcházela průzkumná cesta odpovědných úředníků zjišťující, jak danou agendu řeší v Sovětském svazu.¹⁵ Českoslovenští komunisté si každoročně vyměňovali se spřátelenými stranami několik studijních delegací, čímž se rozšiřoval věcný obsah československé zahraniční politiky o záležitosti primárně vnitřní, jako byla věda a organizace školství.¹⁶ Do Československa mimo to přijížděli vedoucí funkcionáři

15 NA, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 452, Konzultace A. Novotného v Moskvě, 1952–1954; *tamtéž*, arch. j. 454, Jednání A. Novotného s L. M. Kaganovičem (organizace práce PB ÚV KSSS a vlády, situace v čs. národním hospodářství – suroviny, průmysl, zemědělství, plánování, ideologická práce, třídní boj na vesnici), Návrhy A. Novotného, 1955; *tamtéž*, arch. j. 455, Beseda členů PB ÚV KSČ s delegací ÚV KSSS vedenou A. Aristovem dne 4.11.1956 v Praze (situace v ČSR, práce a výchova stranického aparátu, práce mezi inteligencí, odbory, studenty, situace v národním hospodářství).

16 Blíže viz FRANC, Martin: *Úderná skupina? Výprava českých lékařů a přírodovědců do SSSR v roce 1950 ve světle dopisů Ivana Málka*. Praha, Masarykův ústav AV ČR a Archiv AV ČR 2009, s. 7–55; DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter: *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2010, s. 70–73 a 77 n.

jednotlivých stran na pracovní-rekreační pobyty a k několikadenním konzultacím často sloužily i technikou vynucené pražské zastávky cizích delegací na cestě do Sovětského svazu. Počet takových konzultantů od roku 1956 postupně rostl: v roce 1960 jich bylo 654, o dvě léta později mezinárodní oddělení Ústředního výboru KSČ informovalo již o 439 rekreantech a 1793 projíždějících činitelích, z nichž 520 se stalo československými hosty. Praha tehdy pěstovala takovéto kontakty se 79 zeměmi. Obdobně se v Moskvě zastavovaly delegace československých komunistů na cestě k partnerům dále na východě nebo cestou nazpět.¹⁷ Rozvíjela se také spolupráce vysokých stranických škol v Praze, Moskvě a Varšavě, redakce stranických periodik si vyměňovaly redaktory a dopisovatele. Probíhaly výměnné zahraniční pobyty lektorů ústředních výborů spřátelených stran, které zajišťovaly prezentaci jejich politických úspěchů na lokálních komunistických schůzích. Ještě více československých občanů měla zahrnout propagace života spřáteleného zahraničí prostřednictvím družebních styků navazovaných z popudu KSČ mezi vybranými státními podniky, družstvy a od roku 1961 také kraji sousedních zemí (především Rakouska, odkud v letech 1956 až 1961 přijelo do Československa několik tisíc aktivistů). Sovětský svaz byl v uvedených aktivitách nejfrekventovanějším a nejdůležitějším partnerem. Z jednání s Čínskou lidovou republikou naopak plynuly spíše časově nepřesně vymezené obecné plány, jejichž naplnění konkrétními činnostmi podléhalo dalšímu vzájemnému vyjasňování.¹⁸

Tabulka 1. Počet jednání KSČ s vedoucími představiteli socialistických a dělnických stran v letech 1956–1966

		1956/1957	1960	1961	1962	1963	1965	1966
Dvoustranná	KSSS	2		1		1	2	
	Strany z evropských socialistických států	2	2	3	1	3	1	1
	Strany z kapitalistických států	5					9	
	Strany ze zemí třetího světa	2					2	
	Strany z asijských zemí	2			1	1	1	1
Vícestranná	Za přítomnosti KSSS	2	9	16	9	3	9	9
	Bez přítomnosti KSSS	1						

17 NA, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 126, Návštěva delegace KSČ a vlády ČSR v čele s předsedou vlády Širokým v Moskvě 10.4.1957 při návratu z návštěvy východoasijských socialistických zemí, záznam Oldřicha Černíka z 12.4.1957.

18 *Tamtéž*, k. 49, sl. MKH – přehled styků KSČ s komunistickými a demokratickými stranami.

Tabulka 2. Počet studijních cest stranických delegací mezi Československem a spřátelenými zeměmi v letech 1956–1966¹⁹

		1956/1957	1960	1961	1962	1963	1965	1966
Do Československa	Sovětský svaz	6	1	9	2	2	2	6
	Evropské socialistické státy	8	5	16	7	6	14	16
	Ostatní země	9	1	4	5	4		
Z Československa (KSČ)	Sovětský svaz	9	1		3	5	5	7
	Evropské socialistické státy	3	5	12	4	6	12	15
	Ostatní země	1			1			

Dvě slunce na komunistickém nebi

Zatímco kapitalistický svět pokládala komunistická Praha až na tamní komunisty a jejich sympatizanty za nepřátelský, Sovětský svaz tvořil jádro spřáteleného prostoru, v němž byla důležitost jednotlivých sovětských spojenců hierarchizována podle jejich geografické polohy, strategického významu pro východní blok a aktuální politické situace. Moskva tedy dokázala v československé zahraniční politice prosadit vlastní agendu v mimořádně vysoké míře nejen ve vztahu k odmítanému Západu, ale také ke spřáteleným zemím. Mezi nejdůležitější československé spojence se proto – navzdory minimální tradici vzájemných styků i značně odlišným potřebám obou států – zařadila po svém vzniku v říjnu 1949 i Čínská lidová republika. Československo vnímalo vzdálený orient tradičně romanticky a poválečná repatriace československých občanů z radikalizované Číny, kteří by mohli poskytnout diferencovanější pohled na tamní události, probíhala jen velmi pomalu.²⁰ Revoluční étos o hrdinném boji čínského lidu za osvobození bez potíží nasedl na starší romantický konstrukt také proto, že nejvýznamnější československý odborník na Čínu Jaroslav Průšek byl přesvědčeným komunistou a jeho práce nijak nekomplikovaly obraz vytvářený převládající sovětskou překladovou literaturou.²¹

Organizace, která by dokázala podobně jako meziválečná Kominternu pojmut celé světové komunistické hnutí, ve druhé polovině dvacátého století nevznikla; Informbyro zůstalo až do své likvidace v roce 1956 omezenou záležitostí. Neexistovala tedy platforma, na níž by mohlo být dosaženo jakékoliv shody o tom, jak má Čínou značně posílený socialistický blok fungovat. Rozdílné názory, které sovětské

19 *Tamtéž*. Obě tabulky jsou sestaveny podle údajů z Přehledů o jednání KSČ s bratrskými stranami za léta 1956–1966. Údaje za rok 1964 nejsou k dispozici. Kromě každoročních souhrnů dostával Antonín Novotný nepravidelně ještě jmenné přehledy o pobytu vedoucích činitelů spřátelených stran a jejich rodinných příslušníků v Československu k určitému datu a záznamy z jednání s nimi. Výjezdy československých funkcionářů projednávalo a schvalovalo průběžně politbyro, resp. předsednictvo ÚV KSČ.

20 Viz AMZV ČR, f. Porady kolegia ministra, kn. 4, záznam z porady 17.3.1954.

21 Viz např. PRŮŠEK, Jaroslav: *Čínský lid v boji za svobodu*. Praha, Naše vojsko 1949.

a čínské komunisty rozdělovaly již od konce dvacátých let minulého století, komplikovaly vztahy mezi Moskvou a Pekingem i po skončení čínské občanské války, konkrétně ohledně konfliktu na Korejském poloostrově. Až do Stalinovy smrti čínští komunisté nicméně respektovali sovětskou strategii, která jim už v meziválečné době zaručovala pouze takovou podporu Moskvy, aby byla garantována odolnost Číny vůči vnější agresi, a tedy i stabilita sovětské východní hranice.²²

Sám Chruščov, zatímco procházel tvrdým vnitrostranickým mocenským bojem, pravděpodobně neočekával, že by byl automaticky akceptován všemi sovětskými spojenci v zahraničí. Přípravoval revizi stalinské zahraniční politiky, což ve vztahu k Číně demonstroval vyslyšením Mao Ce-tungovy výzvy k návštěvě Pekingu a usilovnou snahou splnit jeho ekonomické požadavky, které tak předseda čínských komunistů a premiér Čou En-laj mohli na přelomu září a října 1954 sovětskému hostu předložit. A Chruščov nejenže hned na místě odsouhlasil více než čtyřsetmilionový rublový úvěr, velkorysou technologickou pomoc při industrializaci Číny i vyslání sovětských špičkových odborníků na podporu první čínské pětiletky, ale předal pod kontrolu Pekingu také sovětsko-čínské hospodářské společnosti a přístavy Port Artur i Dalnyj. Věřil, že rok po skončení pro Čínu nákladného konfliktu v Koreji a jen čtyři roky od vyčerpávající čínské občanské války postačí spoléhat na čínský vděk za sílu sovětského hospodářství. Nesouhlasil pouze s absolutním sdílením sovětského jaderného programu a zcela odmítl jediné: posunout hranici Mongolské lidové republiky (Vnějšího Mongolska) ve prospěch Číny.²³

Na komunistické nebe se vyhoupla dvě slunce, jak s nadsázkou historik Sergey Radchenko označil Moskvu a Peking v názvu své knihy mapující sovětsko-čínské vztahy po roce 1962.²⁴ Zatímco to pekingské ovládlo v dubnu 1955 první konferenci asijsko-africké solidarity v indonéském Bandungu a začalo se profilovat jako vzor pro národněosvobozené hnutí v koloniích, to moskevské posilovalo v reakci na rozšíření Severoatlantické aliance o Spolkovou republiku Německo svou evropskou pozici a v květnu 1955 svázalo šestici svých spojenců Varšavskou smlouvou.²⁵ Následující

22 Stalinova politika nutila čínské komunisty spolupracovat s Čankajškem, a ani když na ně Kuomintang v roce 1927 zaútočil, nezískali z Moskvy významnější podporu a byli poraženi. Stalin, jehož mocenský vzestup byl tímto nezdarem ohrožen, přesto v prosinci 1936 neváhal přispět k nové dohodě čínských komunistů s Kuomintangem, díky níž se spojili v Jednotné protijaponské frontě. V roce 1949 zvítězili čínští komunisté v občanské válce bez konkrétního přispění Sovětů.

23 Viz TAUBMAN, William: *Chruščov: Člověk a jeho doba*. Praha, Jiří Buchal – BB/art 2005, s. 340–342; GALENOVIČ, Jurij M.: *Rossija v „kitajskom zerkale“: Traktovka v KNR v načale XXI veka istorii Rossii i russko-kitajskich otnoženij*. Moskva, Vostočnaja kniga 2011, s. 158 n.

24 RADCHENKO, Sergey: *Two Suns in the Heavens: The Sino-Soviet Struggle for Supremacy, 1962–1967*. Washington D.C. – Stanford, Woodrow Wilson Center Press – Stanford University Press 2009.

25 O tom, že Moskva byla zprvu ochotná Číně v Asii nekonkurovat, svědčilo převážně kulturní složení sovětské delegace přípravné asijské konference před Bandungskou konferencí: zatímco za ČLR jednal spisovatel a ministr kultury Kuo Mo-žuo, delegaci SSSR tvořili spisovatelé Nikolaj Tichonov (vedoucí delegace), Alexandr Kornějčuk, Wanda Wasilewska, Ilja Erenburg a šéfredaktor časopisu *Litěraturnyj ogoňok* Anatolij Sofronov, dále

V kuloárech 11. sjezdu KSČ: prezident republiky a první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný (druhý zprava), vedle něj vlevo vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ Vladimír Koucký a předseda vlády Viliam Široký v rozhovoru s vedoucím sovětské delegace Alexejem Kiričenkem (zcela vlevo) (foto Národní archiv, fond 1491)

rok byl však pro Moskvu krizový. Chruščovova kritika Stalinova kultu na dvacátém sjezdu KSSS podpořila protisovětské nepokoje v Polsku a Maďarsku a jejich důsledky pak zprostředkovaně ohrozily křehké sovětsko-jugoslávské smíření. Nadto v očích Mao Ce-tunga zavržení Stalinova kultu zbavilo Chruščova nároku na dědictví Stalinovy autority a stalo se příčinou zásadní kritiky sovětské politiky Pekingem. Jasně to demonstrovali čínský premiér Čou En-laj a předseda čínských komunistů Mao Ce-tung v roce 1957. Čou En-lajova delegace jednala nejprve ve dnech 7. až 10. ledna 1957 v Moskvě se Sověty, s vládní delegací Německé demokratické republiky a s maďarskou stranickou a vládní delegací, od 11. do 15. ledna zjišťovala poměry v Polsku a v následujících dvou dnech pobývala v Maďarsku. Poté se vrátila do Moskvy a po nezbytných ceremoniích odcestovala 18. ledna do Číny. Na oslavách čtyřicátého výročí „Velkého října“ a související konferenci komunistických a dělnických

člen-korespondent Akademie věd SSSR J. Žukov a předseda prezidia Vsesvazové obchodní komory M. Něstěrov, jenž měl sledovat sovětské hospodářské zájmy (viz Sovětská delegace na asijskou konferenci o zmírnění napětí v mezinárodních vztazích. In: *Rudé právo* (1.4.1955), s. 3). Na samotnou Bandungskou konferenci přijeli pouze sovětsští pozorovatelé. Čou En-laj v Bandungu příčiny k sovětskému znepokojení ani nezavdával, a když byl například Egyptem požádán o zbraně, loajálně odkázal na Moskvu. (Blíže DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé*, sv. 1, s. 433–435 – viz pozn. 7.)

stran z celého světa, jejímž dějištěm byla v listopadu 1957 Moskva, pak Mao Ce-tung vystupoval proti Chruščovově zahraniční politice.²⁶

Pro rozvinutí sovětsko-čínského konfliktu bylo rozhodující následující období. Během pouhých tří let se původní ideologická kolize rozrostla do nepřekonatelného protivenství. Chruščov se spolehl na taktiku kombinující bilaterální jednání, jež akcentovala význam hospodářských vztahů, pečlivě připravená multilaterální setkání marxisticko-leninských stran, jež mu sloužila k tlaku na čínskou stranu, a vojenskou strategii. Efekt ekonomické vstřícnosti k Číně nebyl z pohledu Moskvy dostatečný, naopak Čína využívala ekonomizace mezinárodních vztahů v nové sovětské diplomatické strategii jako důkazu další Chruščovovy ideologické hereze. V srpnu 1958 dokonce – aniž by Chruščov, který počátkem měsíce pobýval v Číně, jakkoliv informovala – zahájila bombardování v Tchajwanské úžině a vyvolala tím krizi ve vztazích se Spojenými státy. Na oplátku Chruščov, který nikdy neváhal využít sovětského jaderného arzenálu k zastrašování, v roce 1959 odmítl Peking poskytnout atomovou zbraň, protože nechtěl vyjmout případné sovětské jednotky rozmístěné v Číně ze své jurisdikce. Odvolal se na připravenost Sovětského svazu bránit spojence a zahájil přípravy k novému mezinárodnímu koordinačnímu setkání komunistických předáků. S odstupem tří let se pak v Moskvě konala druhá světová konference komunistických a dělnických stran, která měla znovu sjednotit komunistické hnutí pod sovětským praporem. Moskva zdůrazňovala zásadní význam své teoretické výbavy i praktické podpory světového komunistického hnutí pro úspěch čínských soudruhů. Nechtěla se nechat Pekingem, který tou dobou (zatím s podporou dalších socialistických států) intenzivně sondoval možnosti partnerství s latinskoamerickými zeměmi, dotlačit do role zaostávající evropské socialistické mocnosti, postupně rezignující na snahu definovat pro nově vznikající asijské, africké a latinskoamerické země správný itinerář cesty k socialismu.

Chruščov sice v září 1959 hájil v diskusi s americkým prezidentem Dwightem Eisenhowerem Peking jako právoplatného reprezentanta Číny a požadoval jeho uvedení do Organizace spojených národů, nicméně uvnitř sovětského bloku činil vše proto, aby emancipaci Maovy diplomacie zamezil. Bránil čínské snaze zrovnoprávnit postavení členů socialistického bloku a snížit tak sovětskou vyjednávací pozici, nechtěl přistoupit ani na myšlenku zostření boje proti kapitalismu a nadále prosazoval strategii mírového soupeření. Ke stmelení socialistického bloku podle představ sovětského vůdce proto nedošlo; jeho tehdy již relativně pevná vnitrostranická pozice ale zároveň odradila Peking od podpory některého ze sovětských stalinistů. Závěrečné prohlášení stejně jako Deklaraci představitelů komunistických, dělnických a socialistických stran a Manifest míru z moskevské konference v listopadu 1957 sice podepsaly všechny zúčastněné delegace, výklad těchto dokumentů se však stal zdrojem střetů. Peking a Moskva se sice shodovaly, že jejich společnému cíli – porážce světového imperialismu – prospěje jednota mezinárodního komunistického

26 Viz zpravodajství *Rudého práva* od listopadu 1957 do února 1958; DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé*, sv. 1, s. 484.

Čínští hosté s delegáty 11. sjezdu KSČ v červnu 1958 (foto Národní archiv, fond 1491)

hnutí. Rozcházel se však v tom, jak má být taková jednota vnitřně zajištěna, a ani hierarchii dílčích úkolů neurčovaly podle stejných priorit.²⁷

Vedle mezinárodní roviny sovětsko-čínských konfliktů zůstávala sporná i oblast domácí politiky. Čínský vztah ke vzoru sovětské říjnové revoluce a jejímu přerodu v každodenní sovětskou realitu nebyl nijak vřelý a namísto jeho následování zahájil Peking od dubna 1958 kampaň takzvaného Velkého skoku, opřenou nikoliv o dělnickou třídu, ale o koncept lidových komun. Čína začala v té souvislosti Sovětský svaz otevřeně označovat za zdroj „revizionismu“, „oportunismu“ a „hegemonismu“ a soustředila se na vytvoření vlastního spojeneckého zázemí ve Světové odborové federaci,²⁸ Hnutí nezúčastněných států a na konferencích asijsko-africké (a později

27 *Deklarace. Manifest míru. Porada představitelů komunistických a dělnických stran. Moskva (listopad 1957).* Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960; NA, f. 1501, k. 285, arch. j. 367, záznam ze zasedání politického byra ÚV KSČ 21.11.1960, bod 20 – Některé materiály z porady bratrských komunistických a dělnických stran; srv. TOMLINA, Natali-ja G. – VELIČANKAJA, Ljudmila A. – STYKALIN, Alexandr S. (ed.): *Nasledniki Komintěrna: Meždunarodnyje soveščanija predstaviteľej kommunističeskich i rabočich partij.* Moskva, ROSSPEN 2013.

28 Rozkol Světové odborové federace (SOF, založena roku 1945 v Paříži) v lednu 1949 byl následován letním sjezdem SOF v Miláně a listopadovým zasedáním předsednictva SOF v Pekingu, kde byl zřízen spojovací sekretariát. Ten na druhou polovinu listopadu 1949 připravil první odborovou konferenci asijských a tichomořských zemí a postupně zajistil Číně dominanci v této části SOF. Nekomunističtí odboráři vytvořili v prosinci 1949 vlastní

i latinskoamerické) solidarity. Po zmrazení politické a ekonomické spolupráce Moskvy a Pekingu se napětí vystupňovalo zpochybněním společné státní hranice. Tento vývoj pochopitelně vedl také k přerušení čínské spolupráce se sovětskými spojenci.²⁹

Tři světy a Československo

Československo se na sovětské strategii vůči Pekingu loajálně podílelo. Již krátce po únoru 1948 mohla čínská komunistická vláda Jen-anu otevřít v Praze svou stálou zahraniční kancelář, která jako jediná svého druhu umožnila působení vyslanců jenanské vlády v Evropě.³⁰ Když na jaře 1949 čínští komunisté nezískali víza nutná k účasti na Sověty iniciovaném Světovém kongresu obránců míru v Paříži, 23. dubna je spolu s dalšími delegáty odmítnutými francouzskou vládou uvítala na protest Pražská mírová konference.³¹ A ačkoliv do vyhlášení Čínské lidové republiky a s tím spjatého zrušení československých diplomatických styků s vládou Kuomintangu ještě zbývalo několik měsíců, nápadně se zhoršily také pracovní podmínky velvyslance Čínské republiky v Praze Hsi-huey Lianga.³² Telegram předsedy vlády Viliama Širokého adresovaný Čou En-lajovi 4. října 1949, jímž Československo uznalo Čínskou lidovou republiku, následovalo rychlé zřízení nového československého velvyslanectví v Pekingu, konzulátu v Šanghaji a nového čínského velvyslanectví v Praze. Asijský odbor, který se o čínskou agendu staral na ministerstvu zahraničních věcí, byl ovšem zatížen vnitřními personálními turbulencemi, nedostatečnou profesionální zdatností nově příchozích zaměstnanců, kteří po únoru 1948 vystřídali politicky „nevyhovující“ odborníky, i československým podílem v Komisi neutrálních států pro dozor nad průměrným v Koreji a sotva zvládal svou operativní,

Mezinárodní konfederaci svobodných odborů (*International Confederation of Free Trade Unions*), existující do roku 2006.

29 AMZV ČR, f. Politické zprávy Kuba, 1965–1969, Mimořádná politická zpráva č. 1 z 24.1.1966; *tamtéž*, f. Teritoriální odbor – tajné (TO-T) Čína, 1955–1959, k. 2, sl. 10, Záznam z návštěvy na MZV – informace o stykoch ČLR s latinsko-americkými krajinami, 30.7.1959.

30 Za informaci děkuji sinoložce Ivaně Bakešové.

31 Název „Pražská mírová konference“ je zde převzat z dobového československého tisku a literatury, ve skutečnosti Světový kongres obránců míru svolal konferenci v Praze jako svou sekci, protože francouzská vláda neudělila některým delegátům pařížského centrálního kongresu víza. Obě části kongresu spolu komunikovaly, například pražská řeč vedoucího čínské delegace (v počtu 44 členů) Kuo Mo-žua byla přeložena a čtena na 4. zasedání pařížského kongresu. Českoslovenští komunisté akci pochopitelně využili k vlastní propagaci. (Viz Traduction par M. Gaucheron du discours à Prague de M. Kuo Mo Jo: Messages de Chine. La section de Prague. List des participants aux Assises de Prague. In: *Congrès mondial des Partisans de la paix Paris–Prague, 20–25 avril 1949*. Paris, Les éditeurs français réunis 1949, s. 455–462, 707–709, 725–730 a 763–771; ROTOTAJEV, A. S. (ed.): *V borbe za mir: Litěraturno-estradnyj sbornik*. Moskva – Leningrad, Iskusstvo 1949; srv. ŠIMOVIČ, Ladislav: Z československo-čínských stykov. In: KOMZALA, František (ed.): *Ve veliké čínské zemi: Sborník statí čs. vládní delegace v ČLR r. 1952*. Praha, Orbis 1953, s. 121–136.

32 LIANG, Hsi-huey: *Mezi Berlínem a Prahou: Střední Evropa ve vzpomínkách čínské histori-ka*. Praha, Prostor 2006, s. 372–376

zpravodajskou a dokumentační agendu. Ministerstvo zahraničního obchodu dosáhlo v červnu 1951 navázání hospodářské spolupráce s Čínou. O rok později, v květnu 1952, byla cesta ministra informací Václava Kopeckého do Pekingu završena podpisem kulturní dohody a dohod o vědecko-technické spolupráci, o poštovní službě a o telekomunikačním styku. Poté se v Číně na čtyřměsíčním turné představil Armádní umělecký soubor Víta Nejedlého a na základě zmíněných uzavřených dohod jej následovaly další zájezdy československých delegací a stipendijní pobyty studentů. Také do Československa přijížděli nejrůznější čínští hosté, mimořádná byla účast Čou En-laje na Gottwaldově pohřbu v březnu 1953. Praha mimoto zprostředkovávala Čínské lidové republiky styk se zahraničím tam, kde byla jako oficiální čínská reprezentace respektována Čankajšková vláda. Velvyslanectví v Pekingu však zvládalo rostoucí nároky jen stěží. Pouze dva jeho pracovníci ovládali čínštinu a oficiální informace tiskové agentury Nová Čína, jejíž pobočka v Československu působila již od druhé poloviny roku 1948, nemohly kvalitní diplomatické zprávy suplovat. Chyběla také technika schopná zajistit stabilní rádiové spojení.³³

Praha se zprvu převážně soustředila na hospodářské problémy, nabízela podporu čínské industrializaci a své zkušenosti z budování socialismu.³⁴ Chápala, že domácí autorita Maa je nezpochybnitelná, a vnímala, že s rozbíhající se dekolonizací sílí jeho aspirace určovat podle čínského vzoru pravidla pro celosvětové národněosvobozené hnutí.³⁵ Jelikož však byla informačně i interpretačně značně závislá na zprávách z Moskvy, zahlcené v té době vlastními problémy, zaostávala za událostmi. Když například sovětský přípravný výbor Bandungské konference vyslal delegaci k jednání do Indie, převzalo *Rudé právo* zprávu sovětské tiskové agentury TASS, že půjde o setkání třinácti asijských států, kam Sovětský svaz vysílá převážně kulturní delegaci, aby jednala o zásadách zmírnění mezinárodního napětí.

Za úsměvy se skrývalo vzájemné napětí. První tajemník sovětských komunistů Nikita Sergejevič Chruščov s předsedou Komunistické strany Číny Mao Ce-tungem v říjnu 1959 v Pekingu na oslavách desátého výročí založení Čínské lidové republiky (Belga Photo, www.belgaimage.be)

33 AMZV ČR, f. Porady kolegia ministra, kn. 1, záznam z porady 13.8.1953; *tamtéž*, kn. 4, záznam z porady 17.3.1954.

34 Svědčí o tom například výstava „Deset let budování socialismu v ČSR“, otevřená v Pekingu 15. dubna 1955 za přítomnosti československé vládní delegace pod vedením náměstkyně předsedy vlády Ludmily Jankovcové. Dobové snímky ukazují, že expozici na ploše 16 tisíc metrů čtverečních dominoval padesátitunový karuselový soustruh a vysoké vrtací stroje.

35 Viz předmluva a projev předsedy Ústřední rady odborů a místopředsedy Světové odborové federace Františka Zupky v publikaci *Všečínská federace práce: Asijské národy v boji za svobodu* (Praha, Práce 1951, s. 5–12 a 330–335).

V tomto duchu informovala také Československá tisková kancelář.³⁶ Ve skutečnosti se mezi 6. a 10. dubnem 1955 sešli v Dillí zástupci devatenácti asijských zemí, aby koordinovali své stanovisko před podstatněji Bandungskou konferencí vládních představitelů devětadvaceti asijských a afrických zemí, která nejednala o ničem menším, než byla reakce na americkou strategii ztělesněnou tehdy založenou Organizací smlouvy jihovýchodní Asie (*Southeast Asia Treaty Organisation* – SEATO). Zatímco *Rudé právo* přebíralo o Bandungu informace TASSu a jen příležitostně využilo propagandisticky vyhraněnějších telegrafických zpráv Karla Beby,³⁷ ministerstvo zahraničních věcí se pokusilo zajistit vlastní kvalitnější analýzu a vyslalo na místo zkušeného diplomata Otto Kličku. Ve své zprávě, kterou ovšem kolegium ministra hodnotilo jako ideologicky chabě orientovanou, zaznamenal úsilí Čínské lidové republiky, Indie a Barmy prosadit pět zásad mírového soužití. Považoval to za přirozené, protože podle jeho mínění se tak naplňovalo Leninovo očekávání, že osvobozený Východ bude žádat vlastní podíl na rozhodování o světě. Ačkoliv na konferenci zazněl návrh prohlásit komunismus za novou formu kolonialismu a deset států zaujalo proamerický (a v logice bipolárního světa tedy protisovětský) postoj, Klička závěrem konstatoval, že národněosvobozenecká hnutí směřují k politické nezávislosti a konference skončila úspěchem. Zasluky o to přičetl mírumilovné Číně, která podle Kličky sloužila od svého osvobození z pout imperialistů asijským národům jako příklad rostoucí životní úrovně a ústy svého reprezentanta na konferenci Čou En-laje vyzvala zúčastněné země ke sjednocení kolem požadavku odstranit kolonialismus. Podle Kličky Bandungská konference potvrdila, že bez účasti Pekingu nelze řešit žádné závažné národně-politické otázky v Asii, a je tedy nasnadě prosadit i jeho přijetí do OSN.³⁸

V létě 1956 začalo ministerstvo zahraničí připravovat návštěvu československé vládní delegace v Číně, Mongolsku a Severní Koreji. Dosáhlo souhlasu politbyra ÚV KSČ a po něm i vlády, připravilo program a návrhy smluv, které měly být podepsány, zaslalo sovětskému velvyslanectví. Přípravy ale byly krátce před plánovaným termínem, na konci října 1956, pozastaveny.³⁹ Prioritu získaly na obou stranách dramatické maďarské události: Číňané o nich jednali se Sověty několik dní v Moskvě, Antonín Novotný krátce v Moskvě a v Bukurešti. Dodatečně 4. listopadu

36 Sovětská delegace na asijskou konferenci o zmírnění napětí v mezinárodních vztazích. In: *Rudé právo* (1.4.1955), s. 3; VOLF, Alois: Dnes začíná asijská konference. In: *Tamtéž* (6.4.1955), s. 4; TÝŽ: Za mír a solidaritu v Asii. In: *Tamtéž* (14.4.1955), s. 3.

37 *Rudé právo* v té době přebíralo paradoxně i ty zprávy TASSu, které vycházely z informací čínské tiskové agentury Nová Čína, jejíž pobočka sídlila v Praze (viz např. Resoluce KS Číny o protistranické skupině. In: *Rudé právo* (6.4.1955), s. 3; První mezinárodní konference asijských a afrických zemí zahájena. In: *Tamtéž* (19.4.1955), s. 3).

38 AMZV ČR, f. Porady kolegia ministra, kn. 14, k. 89, záznam z porady 2.6.1955, Zpráva O. Kličky o Bandungské konferenci; srv. Z hlavního projevu vedoucího čínské delegace Čou En-laje. In: *Rudé právo* (20.4.1955), s. 4; BEBA, Karel: První konference asijsko-afrických zemí: Původní telegrafická zpráva z Bandungu. In: *Tamtéž* (22.4.1955), s. 4.

39 AMZV ČR, f. Porady kolegia ministra, kn. 22, záznam z porady 25.10.1956, Stav příprav odjezdu čs. vládní delegace do ČLR, MLR a KLDL.

se také v Praze konala beseda členů Ústředního výboru KSČ se sovětskou delegací.⁴⁰ Jedenáctého listopadu pak přišlo do Prahy Bulganinovo a Chruščovovo společné pozvání pro Novotného a Širokého, aby mezi 25. a 30. lednem 1957 přijeli se stranicko-státní delegací do Moskvy prodiskutovat otázky týkající se společných zájmů obou států. Když delegace do Moskvy několik dní po odjezdu Čou En-laje skutečně dorazila, bylo zřejmé, že půjde o zásadní záležitosti. Podobně reprezentativní zastoupení Československo nemívало často: v čele delegace byl prezident Antonín Zápotocký, následován předsedou vlády Viliamem Širokým a prvním tajemníkem Ústředního výboru KSČ Antonínem Novotným, k jednání zasedl také Václav Kopecký a dalších sedm ministrů vlády i předseda slovenského sboru pověřenců, za stranu pak ještě tajemníci ústředního výboru Jiří Hendrych a Vladimír Koucký. Porada se konala v Chruščovově kanceláři v budově Ústředního výboru KSSS a mimo něj se jí za sovětskou stranu účastnili také Nikolaj Bulganin, Kliment Vorošilov, Anastas Mikojan, Vjačeslav Molotov, Michail Suslov, Leonid Brežněv, Averkij Aristov nebo Boris Ponomarev. Po Novotného úvodní řeči promluvil Chruščov a od vzájemné ekonomické spolupráce rychle přešel k hodnocení nedávné Čou En-lajovy návštěvy Evropy. Vyjádřil své znepokojení nad stížnostmi některých polských komunistů Čou En-lajovi a informoval, že čínský premiér v Moskvě a Varšavě jednal o schůzce všech socialistických zemí, která by se sešla v Budapešti, Bukurešti, Praze nebo Sofii a projednala by mimo jiné i vojenské otázky. Podle zpráv Sovětů telefonicky oslovil se stejným návrhem i jugoslávského prezidenta Josipa Broze Tita. Chruščov dále uvedl, že s Komunistickou stranou Číny se Sověti shodli na rezoluci, která KSSS označuje za jednu ze stran s bohatou zkušeností, a vysvětlil, že „vedoucí úloha někoho je morální. Budeme společně vést a společně odpovídat. V poslední době se ukázaly nacionalistické tendence. Nestačí ovšem jenom bít, to málo pomůže, musíme se více scházet.“ Českoslovenští delegáti upozornili, že oslabení vedoucí úlohy KSSS může vést k událostem podobným vývoji v Maďarsku, vyjádřili svou oddanost Moskvě, v závěrečné společné deklaraci se znovu přihlásili k marxisticko-leninským zásadám výstavby socialismu a hlavním zájmem všech socialistických zemí prohlásili jednotu.⁴¹

V lednu 1957, kdy Čou En-laj zjišťoval důsledky krize ve východní Evropě, se Československu vyhnul. Už v březnu 1957 ovšem do Číny přijela odkládaná vládní delegace vedená Viliamem Širokým, aby podepsala kulturní dohodu, úmluvu o spolupráci ve zdravotnictví, a především smlouvu o vzájemném přátelství a spolupráci. Široký navštívil vedle Pekingu také Šanghaj a Nanking a svých projevů během cest využil ke zdůraznění významu československé pozice v mezinárodních vztazích

40 NA, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 115, Jednání 1. tajemníka ÚV KSČ A. Novotného na ÚV KSSS dne 24.10.1956; *tamtéž*, arch. j. 116, Beseda členů PB ÚV KSČ s delegací ÚV KSSS vedenou A. Aristovem dne 4. 11. 1956 v Praze; ŠEVELENKO, A. (ed.): *Vospominanija: Izbrannyje fragmenty. Nikita Chruščov*. Moskva, Vagrius 2007, s. 354–360.

41 NA, Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 119, Zpráva o průběhu jednání delegace ÚV KSČ s delegací ÚV KSSS, s. 15. Program setkání a související korespondence jsou k dispozici *tamtéž*, arch. j. 118; závěrečná Společná československo-sovětská deklarace včetně korekce Kouckého podle sovětského textu *tamtéž*, arch. j. 122.

a československé pomoci čínské industrializaci. Radoval se nad tím, že stroje vyrobené díky této pomoci čínští dělníci nazývali květy společného přátelství, a hrdě připomněl české propagandistické heslo z roku 1949: „Rudý prapor dnes vlaje od Aše až do Šanghaje!“ Neopomněl zdůraznit, že přátelské společenství socialistických států pod vedením Sovětského svazu usiluje o svobodu a mír, a Číně přisoudil roli majáku svobody a nezávislosti asijských i jiných národů. Když opouštěl Šanghaj, loučil se s ním, podobně jako i v ostatních případech, na letišti vedle regionálních představitelů také místní sovětský generální konzul.⁴²

Čína však pomalu začala úlohu vděčného klienta československé industriální pomoci opouštět. Jestliže ještě v roce 1955 přijímala nabízené výrobky bez výhrad a sama odpovídala exportem surovin, rýže, čaje nebo koření a dále spoluprací v kulturní oblasti (například v roce 1950 věnovala Orientálnímu ústavu základ jeho knihovny, na podzim 1954 zorganizovala zájezd Janáčkovy akademie muzických umění do Číny, po skončení výstavy čínského užitého umění v domě U Hybernů v Praze v únoru a březnu 1955 věnovala Československu polovinu exponátů, v roce 1956 uspořádala výstavu o Tibetu, její umělci se účastnili hudebního festivalu Pražské jaro), od roku 1956 její nároky rostly, odmítala podepsat dlouhodobou obchodní smlouvu a od roku 1958 začala hospodářská jednání značně váznout. Projevilo se to složitými rozhovory o Smlouvě o obchodu a plavbě, na neurčito byla odložena také přislíbená návštěva Čou En-laje v Československu, kterou původně plánoval společně s armádní delegací na druhou polovinu roku 1958 v rámci další cesty po východní Evropě. Ačkoliv za oslabením vzájemných kontaktů bylo možné hledat zatím spíše hospodářské nezdary politiky Velkého skoku, českoslovenští diplomaté v Číně se postupně dostávali do izolace, stěžovali si na zhoršený přístup k úřadům a nedostatek informací.⁴³

Příčina tkvěla v rezervovaném československém postoji k narůstajícím čínským ambicím. Když 30. dubna 1957 politbyro Ústředního výboru KSČ hodnotilo výsledky moskevské zastávky Viliama Širokého cestou z Číny, vyvodilo z ní jako nejdůležitější úkol prohlubovat přátelství a vztahy se Sovětským svazem na všech úrovních, všestranně upevňovat semknutost socialistického tábora a podporovat sovětské odzbrojovací úsilí. Na radu Sovětů zvažovalo podání vlastního odzbrojovacího návrhu Valnému shromáždění OSN a chtělo pomáhat nezávislému vývoji asijských a afrických států, především Egypta, Sýrie, Etiopie, Ceylonu, Barmy, Afghánistánu a Indonésie. Zintenzivnilo také své výpady proti západoněmeckému revanšismu. Širokého návštěva Číny, Mongolska a Severní Koreje byla v tomto kontextu pouhým splněním lednové dohody československých a sovětských komunistů o upevňování přátelství mezi národy na základě leninských zásad rovnoprávnosti a bratrské spolupráce. Podobným splněním společné dohody se pak měl stát na květnovém

42 Jednota a síla socialistického tábora je zárukou nových vítězství. In: *Rudé právo* (25.3.1957), s. 1 a 3; Československá vládní delegace se vrátila do Pekinu. In: *Tamtéž* (26.3.1957), s. 1.

43 AMZV ČR, f. TO-T Čína, 1955–1959, k. 2, sl. 3, telegram velvyslance Antonína Gregora z Pekingů z 10.5.1957; *tamtéž*, telegramy velvyslance Jána Bušniaka z Pekingů z 2.4.1958, 5.5.1958, 25.6.1958 a 3.3.1959; *tamtéž*, sl. 10, Přehled styků s ČLR za II. čtvrtročí 1957.

Rozesmátý Leonid Iljič Brežněv, tehdy předseda prezidia Nejvyššího sovětu SSSR a člen politbyra ÚV KSSS, byl mezi hosty 12. sjezdu KSČ (4.–8. prosince 1962) z devětašedesáti států nejviditelnější zahraniční tvář (foto Národní archiv, fond 1492)

jednání států Rady vzájemné hospodářské pomoci návrh Prahy více koordinovat národní hospodářské plány.⁴⁴

V polovině července 1957 navštívil Nikita Chruščov spolu s předsedou rady ministrů SSSR Nikolajem Bulganinem Československo. Zavítali do průmyslových podniků, zemědělských družstev i vědeckých ústavů, debatovali s dělníky i představiteli organizací Národní fronty a jednání se svými stranickými partnery využili ke zdůraznění společné oddanosti věci socialismu. Společné závěrečné komuniqué konstatovalo, že setkání potvrdilo naprostou jednotu názorů na všechny projednávané záležitosti.⁴⁵ V srpnu 1957 navštívila Moskvu další delegace československých komunistů vedená Antonínem Novotným, aby s ostatními evropskými socialistickými státy koordinovala politiku vůči Jugoslávii a Albánii.⁴⁶ Mao Ce-tung sice 29. září přijal československou parlamentní delegaci, podobně intenzivních jednání s ní ale nemohl dosáhnout. Zdeněk Fierlinger, který ji vedl, pouze vyjádřil pochopení pro složitost úkolů čínských komunistů při likvidaci následků koloniálního útisku a na Maovo hodnocení vzájemných vztahů jako velmi těsných a přátelských

44 NA, f. 1501, záznam ze 179. schůze politického byra ÚV KSČ 30.4.1957; *tamtéž*, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 125, Záznam o rozhovoru u s. Chruščova, Bulganina, Mikojana a s. Gromyka 10.4.1957 (O. Černík, 12.4.1957).

45 *Tamtéž*, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 132, Komuniqué o pobytu stranické a vládní delegace Sovětského svazu v Československé republice, 17.7.1957.

46 *Tamtéž*, arch. j. 133, Záznam besedy se s. Chruščovem dne 16. srpna 1957 v Moskvě.

odpověděl: „Politické vztahy mezi ČSR, ČLR a SSSR nemohou být lepší, jak to uvedl také s. Chruščov při návštěvě v ČSR. Po stránce hospodářské mohou být tyto vztahy ještě lepší, ještě užší.“⁴⁷

Už dříve zmíněná konference komunistických a dělnických stran, která se – podtržena úspěchem sovětského Sputniku – konala u příležitosti čtyřicátého výročí říjnové revoluce v Moskvě, rozpory nevyřešila a přetrvávající odlišné představy o tom, jak by měly být uspořádány vztahy mezi socialistickými státy a jaký má být jejich poměr ke „světovému imperialismu“ i rozvíjejícímu se národněosvobozenckému hnutí, se promítly do nejednoznačných závěrečných dokumentů. Československo podporovalo sovětskou pozici. Třetího prosince 1957 schválilo politbyro ÚV KSČ rezoluci k moskevským poradám, v níž uvítalo schválení Deklarace představitelů komunistických, dělnických a socialistických stran i Manifestu míru a oba dokumenty prohlásilo za program komunistického hnutí, na obranu míru a za budování socialismu. Podle politbyra měl dvacátý sjezd sovětských komunistů zásluhu na mohutném vzestupu komunismu, k čemuž se českoslovenští politici znovu přihlásili na poradách představitelů komunistických a dělnických stran zemí RVHP v Moskvě 25. května 1958. Další demonstrací loajality k Moskvě se stal rozbor mezinárodní situace na jedenáctém sjezdu KSČ ve dnech 18. až 21. června 1958. Sjezd vyzdvihl možnost vyloučit válku jako prostředek řešení sporných otázek a vyjádřil přesvědčení, že imperialistickému nebezpečí lze vhodněji vzdorovat hospodářským soutěžením zemí dvou světových soustav, neúnavným bojem za mír a mírové soužití. Méně vyvinutým zemím sliboval perspektivu zapojení do společného využívání zdrojů socialistických států v rámci vzájemné bratrské pomoci, hospodářskou, politickou i kulturní spolupráci. Sovětští komunisté podle sjezdu poskytují koloniálním národům návod, jak cestou nekapitalistického, národně-demokratického vývoje odstranit bídu a zaostalost. Existence světové socialistické soustavy přitom byla podle československých představitelů garancí přechodu moci do rukou dělníků a rolníků bez občanských válek, ve spolupráci s místní národní buržoazií proti kolonizátorům. Primát Moskvy byl na jedenáctém sjezdu KSČ demonstrován i protokolárně: prezident Novotný přijal 17. června nejprve sovětskou a teprve poté, o něco chladněji, čínskou delegaci.⁴⁸ Praha se mimoto z rozhodnutí moskevské konference z listopadu 1957 stala sídlem mezinárodní redakce časopisu *Otázky míru a socialismu*, který měl publikovat příspěvky jednotlivých ústředních výborů národních komunistických stran a tím dopomáhat k semknutosti socialistického společenství a ke tříbení názorů. Ve skutečnosti dávala redakce průchod sovětským zájmům a Čínané ji proto přestali spolufinancovat, nedodávali své příspěvky a v květnu 1962 nakonec odmítli podporovat čínskou mutaci časopisu.⁴⁹

47 AMZV ČR, f. TO-T Čína, 1955–1959, k. 2, sl. 10, Záznám z besedy čs. parlamentní delegace u předsedy ČLR Mao Ce-tunga dne 29. září 1957.

48 *Mezinárodní postavení a zahraniční politika ČSSR v období mezi XI. a XII. sjezdem KSČ*. Praha, Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ 1962; Zpráva o činnosti ÚV KSČ na XI. sjezdu a současné hlavní úkoly. In: *Rudé právo* (19.6.1958), Příloha, s. 1–24.

49 NA, f. Antonín Novotný II., k. 89, arch. j. 164, Roztržka KS Číny s ostatními KS (vztahy KS Číny – ostatní KS), Korespondence mezi ÚV KS Číny a redakcí časopisu *Otázky míru a socialismu*.

Konečně 28. září 1959 přicestoval Antonín Novotný na rok odkládanou návštěvu Čínské lidové republiky. V projevu na slavnostním shromáždění k desátému výročí jejího založení hovořil o dlouhodobé tradici soudružské solidarity obou zemí, které učinily věčně živý odkaz Velkého října čínorodým základem své revoluční cesty a posílily věc socialismu ve světě. Složil poklonu čínskému industriálnímu úsilí, které pozoroval na brněnských veletrzích, a ocenil význam nesmlouvavého postoje lidové Číny pro rozdrcení „revizionismu“ a „imperialismu“.⁵⁰ Oslavy však poznamenala Chruščovova pohrdavá vyjádření o výsledcích čínské politiky Velkého skoku. Když se pak čínská politická elita sešla k navazujícím oslavám desetiletí Společnosti čínsko-sovětského přátelství a zástupce partnerské sovětsko-čínské společnosti spisovatel Nikolaj Semjonovič Tichonov při té příležitosti oznámil, že Sovětský svaz právě vypustil svou třetí kosmickou raketu, sklidil jen vlažnou reakci. Promítání dokumentárního filmu o Chruščovově zářijové cestě po Spojených státech proběhlo na sovětském zastupitelském úřadě v Pekingu 16. října již bez čínské účasti.⁵¹

Pochopitelně čínská reakce na sebe nenechala dlouho čekat. V únoru 1960 ještě čínský pozorovatel moskevské porady zemí Varšavské smlouvy podpořil Chruščova, když kladně hodnotil zmírnění mezinárodního napětí, jehož bylo údajně dosaženo bez ústupků a ve prospěch socialismu. Antonín Novotný si pouze poznamenal, že čínský zástupce ostře kritizoval imperialisty, a znejistěn co do přesnosti překladu se podívil rezolutnímu prohlášení, že Čína uzná jen takový plán odzbrojení, na němž se bude sama podílet.⁵² Klíčové pak bylo zveřejnění čínských výhrad vůči sovětské politice v pamfletu *Ať žije leninismus!* v dubnu 1960, krátce po Chruščovově cestě po jihovýchodní Asii.⁵³ Peking využil k otevřenému vyjádření svých představ o směřování ke komunismu také dubnové oslavy pátého výročí Bandungské konference, když na konferenci schválené zásady přijal jako základ politiky mírového soužití a vzájemně výhodných obchodních vztahů na jižní polokouli. Kriticky se stavěl k prosazování míru tam, kde se národním hnutím dosud nepovedlo zlomit pouta kolonialismu, a odmítal Chruščovovy revize sovětské ideologie, které podle něj způsobily, že válečnou iniciativu drží imperialisté. Podle této interpretace mezinárodních vztahů měl třetí svět pod vedením Číny vést společný boj proti světu supervelmocí i světu rozvinutých západních států a Peking se nabízel, že tento boj zaštití vlastním revolučním modelem. Podobné teze zazněly také na pekingském

50 AMZV ČR, f. TO-T Čína, 1955–1959, k. 2, sl. 2, Podklady k cestě a korespondence mezi A. Novotným a Mao Ce-tungem; Projev Antonína Novotného z 28.9.1959. In: KOTYK, Václav (ed.): *Dokumenty československé zahraniční politiky: 1945–1960*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960, s. 347 n.

51 AMZV ČR, f. TO-T Čína, 1955–1959, k. 2, sl. 10, záznam z 5.10.1959; *tamtéž*, Záznam o promítání filmů na ZÚ SSSR dne 16.10.1959, 17.10.1959.

52 Viz REIMAN, Michal – LUŇÁK, Petr: *Studená válka 1954–1964: Sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno, Doplněk 2000, s. 137–139.

53 Chruščov navštívil mezi 11. únorem a 5. březnem 1960 Afghánistán, Barmu i Indii a Indonésii, s nimiž tehdy měla Čína konfliktní vztahy (viz *tamtéž*, s. 158–160). Srv. BAKEŠOVÁ, Ivana: *Čína ve XX. století*, sv. 2. Olomouc, Univerzita Palackého 2003, s. 70 n.

zasedání Světové odborové federace v červnu 1960.⁵⁴ Praha se naproti tomu domnívala, že Peking ignoruje mínění většiny ostatních komunistických stran, v domácí politice pěstuje podivné studium marxismu-leninismu jen prostřednictvím spisů Mao Ce-tunga a podceňuje zákonitosti socialistického vývoje ekonomiky i důležitost takzvané hmotné zainteresovanosti pracujících. V zahraniční politice pak podle československých komunistů rozbíjí jednotu socialistického společenství, ztěžuje jeho úspěch a přiklání se na stranu soudobého levičáctví. Československý velvyslanec v Pekingu nelibě nesl také stažení sovětských učebnic politické ekonomie z čínských škol.⁵⁵

Sověti se pokusili pod záminkou sestřelení amerického špionážního letadla U2 nad svým územím svolat poradou komunistických stran o mezinárodních záležitostech během červnového sjezdu rumunských komunistů v Bukurešti. Po čínských výhradách k návrhu programu, narychlo rozeslanému z Moskvy, však museli rezignovat na úmysl prosadit podpis závazného závěrečného dokumentu. Číňané žádali čas k prostudování toho, co bude v Bukurešti řečeno, a souhlasili pouze s diskusí.⁵⁶ K nepříjemnému překvapení Pekingu však sovětský materiál distribuovaný během sjezdu rumunských komunistů nepranyřoval americký imperialismus, ale zveřejňoval zatím obtížně skrývaný spor s vedením čínských komunistů. Ti se zmožili pouze na dodatečnou reakci, jejich dopisy adresované ostatním komunistickým stranám však sovětské spojenci v Evropě nebrali vážně a společně se snažili Číňany přimět k respektu vůči Kremlu. Nakonec se rozhodli záležitost postoupit jednání nové světové konference komunistických a dělnických stran. V polovině července 1960 pak Chruščov odvolal sovětské experty z Číny a překvapení českoslovenští specialisté je pomalu následovali. Lektor českého jazyka a literatury v Pekingu Jan Líbal si do Prahy posteskl, že situace je nepřehledná a jeho práce je po odchodu sovětských odborníků z ústavu znemožňována. Stěžoval si na zahlcení studentů mimoškolními aktivitami a na změnu názorů prezentovaných ve výuce o československé minulosti a současnosti, která vyústila v zákaz dosavadních učebnic. Cítil se sledován a žádal o instrukce.⁵⁷

Počátkem srpna 1960 sovětské vedení vyzvalo československé soudruhy, aby do Moskvy vyslali svého zástupce do přípravné komise konference, kterou Moskva současně navrhovala spojit s oslavami třiačtyřicátého výročí „Velkého října“. Antonín Novotný a Vladimír Koucký souhlasili, připravili seznam možných delegátů

54 Viz ALDEN, Chris – ALVES, Ana Cristina: History and Identity in the Construction of China's Africa Policy. In: *Review of African Political Economy*, č. 115 (2008), s. 47–52.

55 AMZV ČR, f. Porady kolegia ministra, kn. 53, záznam porady z 15.9.1960, bod Současná politická situace v Čínské lidové republice a československo-čínské styky.

56 NA, f. Antonín Novotný II, k. 53, arch. j. 37, Dopisy ÚV KSSS a ÚV KSČ k otázce svolání mezinárodní porady komunistických a dělnických stran a možnosti výměny názorů během sjezdu RSDS 2.–7.6.1960.

57 *Tamtéž*, f. 1501, k. 279, arch. j. 362, záznam ze zasedání politického byra 25.9.1960, bod k informaci – Jan Líbal, Zpráva lektora českého jazyka a literatury na Vysoké škole cizích jazyků v Pekingu.

Čínské delegaci na 12. sjezdu KSČ v prosinci 1962 v čele s vedoucím oddělení mezinárodní spolupráce Ústředního výboru Komunistické strany Číny Wu Siu-čchuanem se dostalo na Hlavním nádraží v Praze pouze formálního oficiálního přivítání na nižší stranické úrovni (foto Národní archiv, fond 1492)

a společně ho předložili politbyru ÚV KSČ.⁵⁸ Již 27. září přijal Kouckého v čele československého přípravného výboru tajemník Ústředního výboru KSSS Michail Suslov, informoval ho o předcházejících sovětsko-čínských rozhovorech, z nichž vyplynula neústupnost Pekingů, a seznámil ho s hlavním podkladovým materiálem pro jednání i se svým dalším postupem. Koucký souhlasil (podle svých slov byl také odpůrcem ideologického dogmatismu) a přislíbil Suslovovi, že pomůže ovlivnit názory dalších delegací v sovětský prospěch. V tomto duchu se pak odvíjela práce redakční komise až do zahájení samotné konference v listopadu 1960. Na ní Suslov zaútočil na čínského delegáta Teng Siao-pchinga, když červnové zasedání Světové odborové federace v Pekingu označil za příklad čínské eskalace sporů. V tomto postoji ho podpořili delegáti dalších stran; Maďaři například připomněli hodnocení z bukurešťské schůzky, podle kterého čínská revoluce se stala největší

58 *Tamtéž*, f. Antonín Novotný II., k. 53, arch. j. 43, Korespondence ÚV KSČ a ÚV KSSS, usnesení PB ÚV KSČ o přípravě a svolání porady, složení delegace.

událostí od „Velkého října“ a čínský lid byl hrdinný, avšak Komunistická strana Číny se dopouštěla chyb, které musí uznat a napravit. Po svém návratu Vladimír Koucký předložil 26. října zprávu o průběhu jednání pražskému politbyru a o pět dní později si Novotný nechal schválit návrh řeči, s níž se do Moskvy chystal sám. Šlo mu zejména o to, aby konflikt s Pekingem nevyzníval jako sovětsko-čínský spor, ale jako čínský střet s celým mezinárodním komunistickým hnutím.⁵⁹

V Georgijevském sále Kremlu zahájil Nikita Chruščov jednání konference 10. listopadu 1960 konstatováním, že se poměr sil socialismu a kapitalismu za poslední tři léta značně změnil ve prospěch prvního společenského systému a že vznikly nové příležitosti a problémy, které pokládá za účelné prodiskutovat, aby mohly být stanoveny aktuální úkoly světového komunistického, dělnického a národně-osvobozenického boje. Jeho řeči všichni vestoje aplaudovali, jen čínská a albánská delegace se takových projevů zdržely. Když po dvanácti dnech dozněly hlavní projevy všech sedmdesáti osmi delegací, tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Číny Teng Siao-pching se navzdory zvyklostem znovu přihlásil o slovo, aby se ještě pokusil vysvětlit, že přijetí špatného názoru většinou nemůže Čínu přimět k opuštění jejího správného menšinového stanoviska. Po doporučení Chruščova, že „je lepší, když se nemoc projeví, neboť pak je snazší ji vyléčit“, mu bylo dovoleno následující den vystoupit, přestože zástupci třiadvaceti zúčastněných stran ihned protestovali proti nekonstruktivnímu čínskému setrvávání na vlastních chybách, hrozícímu vyústit v rozkol celé konference. Znovu pak zasedla redakční komise, aby upravila text plánovaného společného prohlášení z konference. Šlo o hodnocení role národní buržoazie, vztahu dělníků a rolníků k boji za nezávislý stát, o takzvaný kult osobnosti a kritiku Jugoslávie nebo také o problém podstaty imperialismu, který podle názoru Číňanů nemohl změnit svou podstatu, odzbrojit se a stát se mírumilovným. Sporné záležitosti byly delegovány k řešení subkomisi redakční komise, která definitivně rozhodla teprve po dvoustranném jednání sovětských a čínských komunistů. V prvním prosincovém dni přednesl Chruščov svůj závěrečný konferenční projev a všechny zúčastněné strany podepsaly společné prohlášení.⁶⁰ Podle Kouckého však Číňané dál usilovali o revizi, akcentovali nadměrně některé části prohlášení, aby zamlčeli jiné, nevyvodili závěry z kritiky vznesené na moskevských poradách, a dokonce artikulovali svou připravenost usilovat o změny

59 *Tamtéž*, arch. j. 44, záznam z přijetí Vladimíra Kouckého u Michaila Suslova 27.9.1960; *tamtéž*, arch. j. 45, Zpráva o průběhu práce redakční komise; *tamtéž*, arch. j. 141, Čína: Dvoustranná jednání mezi delegacemi KSSS a KS Číny ve dnech 17.–22.9.1960; *tamtéž*, f. 1501, k. 280, arch. j. 363, záznam ze zasedání politického byra 25.10.1960, bod 17 – Porada bratrských komunistických a dělnických stran v Moskvě; *tamtéž*, k. 281, arch. j. 364, záznam ze zasedání politického byra 31.10.1960, bod 22 – Návrh projevu soudruha Antonína Novotného na listopadových poradách v Moskvě.

60 *Tamtéž*, f. 1501, sv. 285, arch. j. 367, záznam ze zasedání politického byra 21.11.1960, bod 20 – Některé materiály z porady bratrských komunistických a dělnických stran předložené politbyru ÚV KSČ A. Novotným.

státní hranice své země.⁶¹ Koucký zaznamenal také nadstandardní vztahy Čínské lidové republiky k Albánii, Severní Koreji a Vietnamu a odsoudil je jako údajnou odměnu za jejich solidaritu s čínskou linií v Moskvě, proti které je i nadále třeba vybojovávat pravý výklad prohlášení.⁶²

Závěrem

Ze střetu světa kapitalismu a světa sovětského socialismu se Maova Čína pokusila vystoupit jako nejvlivnější mocnost třetího světa – světa budoucnosti, který měl podle Pekingu s těmi předchozími společného jen málo ve své minulosti. Těm, kdo byli připraveni se k němu přidat, slibovala rovnoprávnost a vzájemně výhodnou spolupráci v boji proti imperialismu ve všech podobách. Chruščovův chráněncem Antonín Novotný se tvářil v tvář narůstajícím ekonomickým potížím své země přidržel střídavější zahraničněpolitické koncepce. Akcent radikálního čínského partnera na perspektivu podpory občanských válek v rozpadajícím se koloniálním světě ho nemohl oslovit, protože vnitřní potřeby systému, s nímž byl svou kariérou svázán, nemohl pozitivně ovlivnit. Chruščov naproti tomu nabízel přehlednou hierarchii, tradiční lenní přátelství, zázemí sovětského trhu i surovin a po letech válek a vnitřního teroru sliboval stabilitu a mír. A pokud jde o státy, které se mohly stát součástí Maova třetího světa, tak revoluční Kuba, v očích levicových radikálů nový živoucí důkaz nadcházejícího historicky nevyhnutelného pádu imperialismu, se v roce 1960 po Castrově červencové návštěvě v Sovětském svazu přihlásila ústy svého delegáta Aníbala Escalanteho na uvedené listopadové konferenci k Moskvě. To bylo pro československé komunisty novým potvrzením správnosti sovětského postupu.

Když Nikita Chruščov 1. června 1961 poblíž Bratislavy diskutoval s vedením KSČ, mezinárodněpolitické záležitosti hodnotil podstatně méně optimisticky než na počátku roku 1960. Obklopen vstřícnou atmosférou prohlásil, že s americkým prezidentem Johnem Fitzgeraldem Kennedym se těžko shodne, a vyjádřil obavy o možnost uspokojivého řešení německé otázky. Obával se také důsledků rychlého úspěchu laoské revoluce, který komplikoval sovětskou politiku vůči neutrálním asijským státům. Neuspokojivý stav vztahů Moskvy s Tiranou a Pekingem ho vedl k tomu, aby přehodnotil svůj přístup k nacionalismu, a k odhodlání nepodceňovat napříště rozpory, které z něj plynou v socialistickém bloku. Další zahraničněpolitické kroky chtěl podnikat teprve po projednání na dvaadvacátém sjezdu sovětských

61 První incident na sovětsko-čínské hranici byl zaznamenán v červnu 1960. Blíže viz KIREJEV, G. V.: *Rossija i Kitaj: Něžizvestnyje stranicy pograničnych peregovorov*. Moskva, ROSSPEN 2006, s. 56–82.

62 NA, f. 1501, k. 281, arch. j. 364, záznam ze zasedání politického byra 31.10.1960, bod 23 – V. Koucký: Návrh dopisu ÚV KSČ Ústřednímu výboru KS Číny; *tamtéž*, k. 300, arch. j. 384/8, záznam ze zasedání politického byra 21.3.1961, Usnesení o zprávě V. Kouckého Vývoj situace v Čínské lidové republice po moskevských poradách.

komunistů. Ten pak v říjnu 1962 přinesl rozhodující rozvrat sovětsko-čínských vztahů.⁶³

Od moskevské porady v roce 1960 sledovaly československo-čínské vztahy padající úroveň vztahů sovětsko-čínských. Problémy se okamžitě dotkly citlivé hospodářské spolupráce Československa s Čínou, Novotný však dokázal v červenci 1961 přimět Chruščova, aby za československou podporu zaplatil převzetím části čínských zakázek.⁶⁴ Když si později Číňané stěžovali na kritická slova premiéra Viliama Širokého, která pronesl na dvaadvacátém sjezdu sovětských komunistů v říjnu 1961, považovalo to vedení KSČ za nepříjemné, jeho názory však nijak nemírnilo.⁶⁵ Tlumilo sice vypjaté prosovětské projevy tajemníka Ústředního výboru KSČ pro mezinárodní vztahy Vladimíra Kouckého, vyzývalo ho ke klidnějšímu a uvážlivému tónu, všestranně však preferovalo právě sovětského „osvoboditele“ a v chápání čínské politiky užívalo jeho optiku. Z dokumentů vedení Komunistické strany Československa uložených v Národním archivu a z materiálů Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR vyplývá, že tak činilo od počátku svých vztahů s čínskými komunisty. Pro československou pozici v sovětsko-čínské roztržce pak jako rozhodující faktor vystupuje schopnost Moskvy prosadit do nejvyšší stranické a po smrti prezidenta Antonína Zápotockého i státní funkce Antonína Novotného, který její autoritu v mezinárodním komunistickém hnutí zásadně podpořil již při moskevském jednání s Chruščovem v lednu 1957. Zvýšená vstřícnost sovětských komunistů k Československu, pozornost k jeho hospodářským potřebám a podíl, který ve společné zahraničněpolitické strategii Praze v následujícím období nabízel, utvrdila československé komunisty v jejich dlouhodobě udržované loajalitě.⁶⁶

63 Viz WANG, Dong: *The Quarelling Brothers: New Chinese Archives and Reappraisal of the Sino-Soviet Split 1959–1962*. (Could War International History Project, pracovní materiál č. 49 [online].) Washington D.C., Woodrow Wilson International Center for scholars [cit. 2013-09-01]. Dostupné z: <http://www.wilsoncenter.org/publication/the-quarrelling-brothers-new-chinese-archives-and-reappraisal-the-sino-soviet-split-1959>; srv. NA, f. 1537 (Mezinárodní oddělení ÚV KSČ – původní označení fondu 100/3 AUV KSČ), k. 31, arch. j. 131, Záznam projevu vedoucího delegace KS Číny Čou En-laje na XXII. sjezdu KSSS; *tamtéž*, Po-stoj čínského tisku k XXII. sjezdu KSSS.

64 NA, f. Antonín Novotný II., k. 204, arch. j. 342, Investiční zařízení odmítnuté ČLR, určené k prodeji SSSR; *tamtéž*, f. 1501, k. 321, arch. j. 408/4, záznam ze zasedání politického byra 12.9.1961, Usnesení o Zprávě o hospodářských jednáních v Moskvě ve dnech 27.7.–10.8.1961.

65 *Tamtéž*, f. 1501, k. 285, arch. j. 367, záznam ze zasedání politického byra 22.11.1960, bod 20 – Závěrečná zpráva o poradě představitelů komunistických a dělnických stran v listopadu 1960; *tamtéž*, f. Antonín Novotný II., k. 86, arch. j. 144, Názory vojenského přidělnice ČLR v Západním Berlíně na situaci v Albánii a XXII. sjezd KSSS; *tamtéž*, k. 89, arch. j. 164, Roztržka KS Číny s ostatními KS (vztahy KS Číny – KSSS).

66 Že nešlo jen o rétoricky významné československé výpady proti západoněmeckému revanšismu v souvislosti s vyzbrojením SRN a jejím obranným příspěvkem do NATO, doložil ministr zahraničí Václav David svým jediným mezinárodně skutečně významným dokumentem, který v září 1962 prosadil na Valném shromáždění OSN jako Deklaraci zásad mírového soužití (viz *tamtéž*, f. 1537, k. 32, arch. j. 135, Zpráva o uplatnění zásad usnesení politbyra ÚV KSČ z 21.3.1961 v československo-čínských vztazích, 10.1.1962).

Ve veřejnosti náhlý rozpad dříve propagovaného československo-čínského přátelství rezonoval ještě koncem šedesátých let. Svědčí o tom kreslený vtip Jana Vychítala na obálce humoristického časopisu Dikobraz z 11. března 1969